

Sawicki, Jakub

Prace przygotowawcze do publikacji pomników dawnego prawa mazowieckiego

Przegląd Historyczny 49/2, 360-368

1958

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JAKUB SAWICKI

Prace przygotowawcze do publikacji pomników dawnego prawa mazowieckiego

I

Zagadnienie zgromadzenia i opublikowania w krytycznym opracowaniu pomników dawnego prawa mazowieckiego posiada już długą historię. Pierwszy uzasadniał w sposób naukowy potrzebę takiej publikacji Oswald B a l z e r w ramach szerszego programu wydania zbioru polskich ustaw średniowiecznych¹, ograniczając się do okresu nie sięgającego poza rok 1496. Również przedmiotowo nakreślił Balzer projektowanemu wydawnictwu pomników mazowieckich zbyt ciasne ramy, ograniczając się — jeśli chodzi o materiał mazowiecki mający stanowić odrębną serię — do statutów książęcych, układów między książętami a biskupami w sprawach głównie dziesięcinnych, do przywilejów ogólnych dla szlachty całych ziem oraz do kilku innych pojedynczych aktów, a przerzucając wszystkie akty dotyczące stosunku Mazowsza i poszczególnych jego ziem do Korony, jak akty infeudacyjne, przywileje inkorporacyjne i nadania prawa polskiego do serii „ustaw polskich“. Realizując plan wydawniczy rozszerzonego chronologicznie „Corpus Iuris Polonici“² i publikując III tom tego wydawnictwa za okres 1506—1522 porzucił Balzer zamiar wyodrębnienia pomników prawa mazowieckiego w osobną serię. Wydawnictwo objąć miało „cały zasób pomników ustawodawstwa naszego w znaczeniu obszerniejszym... poczynając od czasów najdawniejszych, z których pomniki takie dochowały się, aż do upadku państwa polskiego, i to w odniesieniu do wszystkich terytoriów, które zostawały pod panowaniem władców polskich, zatem zarówno Korony właściwej i połączonych z nią krajów i ziem: pruskich, mazowieckich, oświęcimskiej, zatorskiej itp., jako też ziem wchodzących w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stosownie do tego rozpadnie się ono na dwa wielkie działy (sekcje), z których pierwszy poda ustawy koronne, drugi litewskie“³. Gdy w 1952 r. po utworzeniu Polskiej Akademii Nauk jej Komitet Nauk Prawnych przystąpił do uruchomienia działalności wydawniczej w zakresie źródeł do historii państwa i prawa, nie było wątpliwości co do tego, że naczelnym zadaniem edytorskim

¹ O. Balzer, *Corpus Iuris Polonici mediæ ævi*, „Kwartalnik Historyczny“ t. V, 1891, s. 49—82 i 314—358 oraz odb. Lwów 1891 s. 87; o potrzebie „krytycznego wydania zabytków wszelkich mazowieckiego prawa“ wspomina przedtem A. Helcel w swej przedmowie do wydania *Statutów i uchwał mazowieckich, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki* t. I, 1856, s. 267.

² Co do ustalenia projektu wydania *Corpus Iuris Polonici* i podziału materiału zob. przedmowę do *Corpus Iuris Polonici* t. III, Kraków 1906, s. XVII—XX.

³ Tamże, s. XVIII—XIX.

polskiej nauki prawno-histerycznej jest i pozostanie nadal kontynuowanie i doprowadzenie do końca monumentalnego wydawnictwa „Corpus Iuris Polonici“, przyjmując w zasadzie główne elementy koncepcji edytorskiej Balzera. Obok tego już wtedy jednakże nie brakło głosów przemawiających za tym, aby obok prac nad „Corpus Iuris Polonici“, bardzo rozległych i z natury rzeczy powolnych i długofalowych, dopuścić do realizacji pewnych bardziej ograniczonych przedsięwzięć edytorskich, wykonalnych w krótkim stosunkowo czasie, mogących przeto dać pewne efekty doraźne i zaspokoić najpilniejsze chociaż potrzeby naukowo-badawcze i dydaktyczne. Prace takie byłyby w pewnym sensie pracami przygotowawczymi a nawet „próbnyymi“ pod kątem widzenia posuwanych równolegle badań i prac nad „Corpus Iuris Polonici“. Jako jedno z takich pilnych zadań edytorskich o zasięgu ograniczonym wysunął piszący te słowa już od samego początku zebranie, krytyczne opracowanie i wydanie pomników dawnego prawa mazowieckiego, zwłaszcza obu zbiorów tego prawa z 1532 i 1540 r. wraz z materiałami do dziejów tych obu kodyfikacji. Projekt ten początkowo nie uzyskał aprobaty, gdyż zamierzano wszelkie wysiłki koncentrować na zasadniczym zadaniu edytorskim, jakim przecież pozostać musiała kontynuacja „Corpus Iuris Polonici“. Jednakże gdy na konferencji edytorskiej odbytej w Krakowie 5 i 6 listopada 1954⁴ wyłoniły się trudności ogólniejszej natury, wskazujące na konieczność czasowego wstrzymania prac przygotowawczych aż do wypracowania nowych, odmiennych aniżeli dotychczasowe, koncepcji edytorskich, podjęto projekt wydawnictwa pomników dawnego prawa mazowieckiego i zlecono pod koniec 1955 r. piszącemu te słowa oraz mgrowi Bogdanowi Sobolowi, pracownikowi naukowemu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, poprowadzenie prac przygotowawczych. Wypracowany przez wymienionych projekt wydawnictwa pt. „Iura Masoviae“ wraz z tymczasowymi regestami aktów, mających wejść do publikacji, przedstawiony został na konferencji edytorskiej Komisji Wydawnictw Źródłowych Instytutu Nauk Prawnych PAN odbytej w Krakowie w dn. 18—20 czerwca 1956 i tam szczegółowo przedyskutowany; po raz wtóry wydawcy składali sprawozdanie z prowadzonych prac przygotowawczych na takiejże konferencji odbytej w Warszawie w dn. 29 i 30 listopada 1957.

II

Wypracowanie szczegółowej koncepcji edytorskiej napotyka na znaczne trudności z powodu trwających wciąż jeszcze obszernych kwerend archiwalnych, wydobywających wciąż nowe materiały i to w pokaźnych ilościach. Zasadnicze linie wytyczne i podstawowe elementy projektowanego wydawnictwa muszą być ustalone z natury rzeczy przed rozpoczęciem kwerend i innych prac nad gromadzeniem materiałów, gdyż inaczej osoby prowadzące kwerendy, zwłaszcza w materiałach archiwalnych, pozbawione by były koniecznych dyrektyw dla wyboru tekstów. Jednakże każda koncepcja wydawnicza jest w pewnym stopniu uzależniona od ilości i jakości materiału uzyskanego sukcesywnie drogą prowadzonych kwerend. Stąd też nieuchronne zmiany, którym pierwotnie opracowany projekt wydawniczy podlegać musi w toku dalszych prac realizacyjnych. Jakież są główne zasady projektu?

1. Sam tytuł wydawnictwa „Iura Masoviae“ uległ po dyskusji zmianie na „Iura Masoviae Terrestria“, co ma swą przyczynę w tym, że wydawnictwo nie obejmuje ani prawa miejskiego, ani prawa wiejskiego, lecz wyłącznie pomniki prawa rza-

⁴ Sprawozdanie z tej konferencji zob. „Czasopismo Prawno-Historyczne“ t. VII, 1955, z. 1, s. 395—408.

dzącego klasą feudalną oraz prawa regulującego stosunki Mazowsza i jego poszczególnych dzielnic na zewnątrz.

2. Jako ramy chronologiczne wydawnictwa przyjęli wydawcy pierwotnie okres 1320—1577. Nie budzi wątpliwości termin *ad quem*. Z zatwierdzeniem bowiem przez Stefana Batorego w dn. 10 czerwca 1577 „Zwyczajów województwa mazowieckiego“ (tzw. Eksceptów mazowieckich)⁵ i przyjęciem poza tym prawa koronnego przez Mazowsze zakończył się okres odrębnego prawa mazowieckiego. Wątpliwość budzi natomiast termin *a quo*. Projekt rozpoczęcia wydawnictwa od roku 1320 wydawcy uzasadniają faktem, że dopiero od tego mniej więcej czasu, kiedy zakończył się proces jednoczenia państwa i powstały przesłanki formowania się nowego pojęcia prawnoustrojowego *Corona Regni Poloniae*, zaznacza się odrębna pozycja prawna ziem mazowieckich w porównaniu z ziemiami zjednoczonymi pod berłem królów polskich⁶ i powstają warunki rozwoju odrębnego od koronnego, własnego prawa mazowieckiego, podczas gdy przed tym okresem Mazowsze jest tylko jedną z licznych dzielnic rozdrobnionego polskiego państwa feudalnego. Cofnięcie daty *a quo* poza rok 1320 stworzyłoby niezmiernie trudny problem natury teoretycznej, jakim pomnikom prawnym przyznać charakter specyficznie mazowiecki lub też charakter także mazowiecki, a zagadnienie edytorskie skomplikowałoby niepomniernie, gdyż siłą rzeczy musiałoby zepchnąć wydawców — broniących się przed stosowaniem w miejsce pełnych tekstów odsyłaczy i regestów — na niebezpieczną drogę dublowania kodeksów dyplomatycznych. Z drugiej zaś strony nie można nie przyznać racji głosom wskazującym na niezaprzeczalny fakt, że na Mazowszu przed 1320 r. przecież też obowiązywało jakieś prawo o charakterze norm ogólnych, którego istnienie i ślady należałoby wykazać, jak np. postanowienie Konrada ks. mazowieckiego z lat 1228—1232 przywracające obowiązek ludności Mazowsza dawania dziesięciny snopowej⁷ lub postanowienie tegoż Konrada z około 1232 r. o prawach majątkowych wdów zawierających powtórnie związek małżeński⁸ lub zgoła spis prawa wyczałajowego zawarty w Księdze Elbląskiej. Wydawcy pracują obecnie nad nową koncepcją pragnącą pogodzić te sprzeczne stanowiska, a nie rozsadzającą ram całego wydawnictwa, nad naukowym uzasadnieniem nowej, wcześniejszej daty wyjściowej, którą niektórzy dyskutanci pragnęliby cofnąć aż do roku 1138.

3. Zasięg terytorialny wydawnictwa obejmuje wszystkie ziemie mazowieckie zarówno zachodniego jak i wschodniego Mazowsza, a więc ziemie: płocką, zawkrzeńską, płońską, rawską, sochaczewską, gostynińską, czerską, warszawską, wiską, wyszogrodzką, zakroczymską, ciechanowską, łomżyńską, rożańską, liwską i nurską. Poza zasięgiem pozostawili wydawcy ziemię dobrzyńską (mimo iż mandat Zygmunta I z 1 lipca 1526⁹, wyliczający ziemie mazowieckie dotknięte zakazem używania obcej soli, wymienia ziemię dobrzyńską), a to z tego powodu, że ziemia ta stanowiła zawsze terytorium odrębne, luźno tylko i czasowo łączone z Mazowszem. Projektowane jest opracowanie szczegółowej mapy Mazowsza z uwidocznieniem podziałów i zmian terytorialnych.

4. Zakres materiału obejmuje wszystkie akty normatywne natury ogólnej, nie jednostkowej, nawet te, którym wyznaczona była tylko czasowa moc obowiązująca,

⁵ *Volumina Legum* (wyd. pijarskie) t. II, s. 931—950.

⁶ J. B a r d a c h, *Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku*, Warszawa 1957, s. 388—391, 561—562.

⁷ J. K. K o c h a n o w s k i, *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis* t. I, 1919, nr 267 s. 291—292.

⁸ Tamże, nr 299, s. 341.

⁹ *Corpus Iuris Polonici* t. IV cz. 1, nr 88, s. 260—261.

dotyczące zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych stosunków prawnych Mazowsza jako całości (od 1526 r.) i poszczególnych jego ziem, bez względu na to, czy akty te pochodzą od władzy lokalnej (książęta mazowieccy, wiece sądowe, sejmy i sejmiki mazowieckie) lub posiadają skądinąd charakter lokalny (spisy prawa zwyczajowego, lauda itp.), czy też pochodzą od władzy centralnej (król, sejm koronny) ze specjalnym przeznaczeniem dla Mazowsza jako całości (od 1526 r.) lub dla którejś z jego ziem. Przyjmując przy doborze materiału na ogół koncepcję i klasyfikację prawniczą Balzera¹⁰, wydawcy zamierzają wyłączyć z wydawnictwa: a) przywileje jednostkowe bez względu na to, czy odbiorcą przywileju jest osoba fizyczna, czy instytucja, jak np. biskupstwo płockie, klasztor, kapituła itp., b) przywileje rodowe, c) przywileje dla poszczególnych miast, cechów, dla Żydów danego miasta itp. Natomiast zamierzają wydawcy włączyć do wydawnictwa akty prawne normujące stosunek władzy świeckiej do hierarchii kościelnej i do kościoła w drodze porozumienia czy ugody sądowej, w przedmiocie dziesięcin, wykonywania *iuris spollii* czy położenia prawnego chłopów w dobrach duchownych na obszarze Mazowsza. Wydawcy wciągają do wydawnictwa, wbrew pierwotnym koncepcjom Balzera, również i akty o charakterze międzynarodowym, określające status prawno-państwowy Mazowsza lub poszczególnych jego dzielnic czy to w odniesieniu do Korony (akty infeudacyjne, lenne, przywileje inkorporacyjne itp.) czy to do państw obcych (Czechy, państwo Krzyżackie), czy wreszcie poszczególnych dzielnic między sobą, przy czym uwzględnione będą i te akty, zwłaszcza odnoszące się do stosunków międzydzielnicowych, które posiadają jedynie charakter czasowo ograniczony. O ile układy między książętami mazowieckimi, mające skądinąd cechy umów prywatno-prawnych jako dotyczące uprawnień majątkowych (sprzedaż, zamiana dóbr itp.) pociągają za sobą zmianę granic między dzielnicami lub przejście, chociażby czasowe, władztwa publicznego-prawnego (zwłaszcza jurysdykcji sądowej) na danym obszarze w inne ręce, objęte one są wydawnictwem.

5. Układ wydawnictwa nie jest jeszcze ostatecznie ustalony, a to z uwagi na trwające wciąż kwerendy i na ciągle narastanie materiału. Pierwotnie wydawcy zamierzali rozłożyć materiał na 2 tomy, z których tom pierwszy objąć miał okres do 1526 r., zaś tom drugi lata od 1527 do 1577. Wobec tego, że na podstawie najświeższych badań przeprowadzonych przez Sobola¹¹ wydawcy uznali za zbędne przedrukowywanie w całości tzw. Zwodu Prażmowskiego z 1531/32 r., dotąd nie publikowanego, jako nie będącego zbiorem urzędowym zaopatrzoną w sankcję królewską, zachodzi możliwość ograniczenia się do jednego tomu. Sądzić jednak należy, że i w tym drugim przypadku trzeba będzie uwidocznnić cezurę 1526 r., dzieląc cały materiał na 2 części: do 1526 r. i 1527—1577. Podział taki wydaje się uzasadniony głównie faktem, że przed 1526 r. przeważa inny typ źródeł, aniżeli po 1526 r., przede wszystkim w dziedzinie wewnętrznych stosunków prawnych Mazowsza, a więc materiał statutowy z racji polityczno-prawnej samodzielności większości ziem mazowieckich. Stosunki prawne na Mazowszu cechuje daleko posunięty partykularyzm i odrębność prawna różnych dzielnic. Od 1526 r. Mazowsze występuje w stosunku do Korony jako jednolita ustrojowa całość, zachowując swe odrębne w stosunku do prawa koronnego, lecz w obrębie całego Mazowsza ujednolicone i skodyfikowane prawo. W drugim okresie dziejów prawnych Mazowsza odpadają trzy grupy aktów prawnych odgrywające w pierwszym okresie dominującą rolę: a) akty dotyczące zew-

¹⁰ O. B a l z e r, op. cit., s. 19—38 (w odbitce).

¹¹ B. S o b o l, *O podstawie prawnej stosowania statutów i zwyczajów sądowych na Mazowszu w latach 1532—1540*, „Czasopismo Prawno-Historyczne“ t. IX, 1957, z. 1, s. 45—74.

nętrnych stosunków Mazowsza i stosunków między dzielnicami, b) statuty książęce, c) ugody z duchowieństwem. Jako przeważający typ źródła dla drugiego okresu pozostają pomniki prawne odtwarzające stale postępujący — choć nie bez oporów — proces asymilacji Mazowsza do Korony pod względem prawnym, zwłaszcza w dziedzinie prawa sądowego, a pochodzące w przeważnej mierze od centralnych władz Królestwa. Wydawcy porzucili pierwotny zamiar grupowania materiału z pierwszego okresu według materii (prawo sądowe, zewnętrzne stosunki, ugody z duchowieństwem) lub też według kryteriów terytorialnych (Mazowsze wschodnie, Mazowsze zachodnie lub też według ziem) i przyjęli ostatecznie zasadę układu całego materiału w porządku chronologicznym bez względu na przynależność rzeczową, terytorialną czy formalną (statut, mandat, edykt, uchwała rady panów, laudum, konstytucja sejmowa, uchwała wiecu itp.), stosując bieżącą ciągłą numerację.

6. Zasady edytorskie stosowane w wydawnictwie do tekstów sprzed roku 1526, opierają się na „Projekcie instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku“ Adama W o l f f a¹², do tekstów po roku 1526 — na „Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XVIII wieku“ ogłoszonej w 1953 r. Wydawcy zastrzegają sobie jednak możliwość czynienia pewnych odstępstw od norm instrukcyjnych, tam zwłaszcza, gdzie specyficzność prawnicza źródła wymagać będzie stosowania prawideł nie przewidzianych w obu instrukcjach.

Przy odtwarzaniu tekstów wydawcy stosować pragną następujące zasady:

A. Teksty należy przedrukowywać w całości, w krytycznym opracowaniu, sięgając, gdzie to tylko możliwe, do wszelkich przekazów rękopiśmiennych, a jedynie tam, gdzie podstawa rękopiśmienna zaginęła, opierając się na przekazach drukowanych. Wydawnictwo zawierać będzie przeto poprawną naukowo reedycję szeregu tekstów, dawniej już ogłoszonych drukiem. Przemawia za rozszerzeniem wydawnictwa przez reedycję drukowanych już tekstów szereg ważnych względów naukowych: a) wzgląd na wyniszczenie bibliotek i zbiorów prywatnych i na konieczność zebrania w jedną całość wszystkich materiałów tak, aby badacz, zwłaszcza młody pracownik nauki, miał całość pomników udostępnioną w podręcznym wydaniu i nie musiał sięgać do wydawnictw starszych, często bardzo rzadkich i trudno dostępnych („Kodeks dyplomatyczny mazowiecki“ L u b o m i r s k i e g o, „Ius Polonicum“ B a n d t k i e g o, „Corpus Iuris Polonici“ Balzera i inne); b) wzgląd na charakter i cel wydawnictwa, które ma być publikacją pomników dawnego prawa mazowieckiego w podręcznym wydaniu, nie zaś przewodnikiem po źródłach i wydawnictwach źródłowych z dodaniem niepublikowanych dotąd tekstów, lub rodzajem *index actorum* czy *repertorium*. Wydawcy odrzucają przeto sugestię, aby drukowane gdzieindziej teksty zastępować z zasady jedynie ich rege-
stami, odsyłając do właściwego wydawnictwa. Stosowanie takiej metody mogłoby mieć miejsce jedynie w przypadkach całkiem wyjątkowych, gdyby np. wypadło uwzględnić w wydawnictwie zbiór prawa zwyczajowego z Księgi Elbląskiej; c) wzgląd na konieczność poprawnego wydania tekstów drukowanych w starszych wydawnictwach z błędami i opuszczeniami w sposób nie odpowiadający dzisiejszym potrzebom i wymaganiom nauki (np. II Statut mazowiecki tzw. Zwód Goryńskiego w „Ius Polonicum“ Bandtkiego).

B. Teksty należy odtwarzać w c a ł o ś c i. Pociąga to za sobą konieczność przedrukowywania tych czy innych fragmentów w kilku różnych miejscach. Wydawcy przeciwni są metodzie rozbijania tekstu poszczególnych pomników przez posługiwanie się odsyłaczami do poprzednio drukowanych tekstów zamiast przyto-

¹² „Studia źródłoznawcze. Commentationes“ t. I, Warszawa 1957, s. 155—181.

czenia pełnego brzmienia wyłączonego w ten sposób fragmentu. Metoda ta, powszechnie stosowana przez wydawców kodeksów dyplomatycznych (transumpty!), a którą postugiwał się i Balzer w „Corpus Iuris Polonici“, nie wydaje się właściwą w wydawnictwie źródeł prawnych. W przekonaniu wydawców każdy pomnik prawny jest zamkniętą w sobie całością, która zjawiała się na danym punkcie rozwoju procesu dziejowego i spełniała swoją funkcję społeczną, był czytany, przepisywany, komentowany, stosowany itd. i jako taki winien być wiernie i integralnie odtworzony przez wydawcę. Metoda odtwarzania tekstu prawnego sposobem „szachownicowym“, przy którym poszczególne części pomnika podane są na przemian w pełnym brzmieniu, to znów w postaci odsyłaczy do innych tekstów, chociażby nawet drukowanych na wcześniejszych kartkach tego samego wydawnictwa, jest postępowaniem gwałcącym zasadę integralności edytorskiej, nie tyle odtwarzającym dany pomnik, ile raczej go znieszkalałojącym. Proceder taki zdaniem wydawców dopuszczalny jest w studiach źródłoznawczych, analitycznych, posługujących się często obszerniejszymi zestawieniami fragmentów tekstowych, lecz nie powinien być stosowany przy krytycznym publikowaniu pomników prawnych, które powinny być odtwarzane w całości, tak jak były promulgowane, gdyż ważne jest w nich nie tylko samo brzmienie danego fragmentu, lecz i kontekst, w którym on występuje, jego związek z innymi fragmentami jak i z całością pomnika. Podobieństwa między poszczególnymi fragmentami różnych pomników mogą, a nawet powinny stanowić treść odpowiednich tablic synoptycznych, umieszczonych we wstępie edytorskim, oraz stosowanych przypisów objaśniających do samych tekstów wraz z odsyłaczami. Przedstawione tu zagadnienie występuje z całą ostrością przy rozpatrywaniu całego zespołu statutów książąt mazowieckich, który wszedł następnie w całości do obu statutów mazowieckich, a zwłaszcza przy rozpatrywaniu stosunku wzajemnego obu statutów mazowieckich tj. Zwodu Prażmowskiego z 1531/32 r. i Zwodu Goryńskiego z 1540 r., których teksty, jak wiadomo, pokrywają się ze sobą w przeważającej mierze. Druga ta sprawa traci obecnie ostrze przez odstąpienie wydawców od zamiaru drukowania w całości I Statutu mazowieckiego tzw. Zwodu Prażmowskiego, a to z chwilą, gdy badania S o b o l a¹³ wykazały w sposób przekonywujący, że Zwód Prażmowskiego nie uzyskał sankcji królewskiej i przeto jako pozbawiony charakteru urzędowego zbioru, nie może być jako taki uznany za kodyfikację. Zagadnienie użytkowania w wydawnictwie tego pomnika przesuwają się dla wydawców tym samym na inną płaszczyznę. Oczywista jest potrzeba przedrukowania w całości II Statutu mazowieckiego (Zwodu Goryńskiego), który bezspornie miał charakter i moc prawną kodyfikacji, a to również z uwagi na rzadkość, a nadto wadliwość przedruku Bandtkiego. Korelację między tymi dwoma pomnikami wydawcy zamierzają wobec tego przedstawić edytorsko przez zaopatrzenie tekstu Goryńskiego (w przypisach tekstowych) w odmianki z tekstu Prażmowskiego (uwzględniając dwa jego rękopisy: Wilanowski oraz Metryki Koronnej) oraz w teksty Prażmowskiego, które nie weszły do Zwodu Goryńskiego, a nadto (w przypisach rzeczowych) w odsyłacze do jedno-brzmiących artykułów Zwodu Prażmowskiego, tudzież przez ułożenie szczegółowej tabeli synoptycznej z numeracją artykułów obu tych pomników¹⁴. W ten sam sposób zresztą wydawcy zamierzają potraktować projekty kodyfikacyjne z rękopisu

¹³ B. Sobol, op. cit. Dalszy artykuł tegoż autora przynoszący nowy materiał dowodowy na korzyść jego tezy, ukaże się w najbliższym roczniku „Czasopisma Prawno-Historycznego“.

¹⁴ Tabelę taką wydrukował Sł. Russocki, *Z dziejów prac przygotowawczych do ostatecznej redakcji zwodu prawa mazowieckiego z 1540 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne“ t. IX, 1957, z. 1, s. 30—42.

WAP w Gdańsku sygn. Gg 11 oraz z rękopisu Biblioteki Narodowej w Warszawie nr 3074 (dawna sygn. Lat. F. II 185)¹⁵, wkomponowując w aparat krytyczny Zwodu Goryńskiego odmianki i uzupełnienia wynikające z porównania tych rękopisów ze Zwodem Goryńskiego¹⁶.

C. Układ dwukolumnowy będzie miał zastosowanie jedynie przy edycji statutów książęcych wschodniego Mazowsza, gdyż zajdzie tam potrzeba przedruku obok tekstu łacińskiego tłumaczenia polskiego Macieja z Rożana¹⁷. Układ trzykolumnowy będzie miał zastosowanie jedynie w dwóch wypadkach: przy edycji statutu z 1377 r. według wydania H e l c l a¹⁸ i B a l z e r a¹⁹ wraz z przekładem polskim Macieja z Rożana, podobnie również przy edycji statutu panów rady z 1421 r.²⁰. Systematyczny układ prawa mazowieckiego w języku polskim według rękopisu Barorowskich z XVI w. wydawcy zamierzają drukować osobno w dodatku.

D. Wyposażenie edytorskie obejmuje według projektu wydawców również tablice synoptyczne, umieszczone we wstępie, odtwarzające układ i wzajemny stosunek obu zwodów mazowieckich do siebie, jak również ich stosunek do obu projektów pośrednich z rękopisów gdańskiego i Biblioteki Narodowej²¹. Niezależnie od wprowadzenia w samym układzie wydawnictwa jednolitego porządku chronologicznego wydawcy zamierzają teksty poprzedzić pełnym ich wykazem chronologicznym w postaci regestów, tabelami, w których — dla każdej z ziem mazowieckich z osobna — zgrupowane będą odsyłacze do tych tekstów, które odnoszą się do danej ziemi oraz ewentualnie innymi zestawieniami czy wykazami, jakie okażą się potrzebne czy pożądane. Wydawnictwo zaopatrzone będzie w możliwie szczegółowe skorowidze rzeczowe.

¹⁵ O obu tych rękopisach szczegółowo St. R u s s o c k i, op. cit., s. 12 n.

¹⁶ Metodę tę zamierzają wydawcy zastosować mimo wątpliwości i zastrzeżeń podniesionych ostatnio przez R u s s o c k i e g o (op. cit., s. 28). Wydawcy uważają również, że nie można żadną miarą pominąć materiałów przygotowawczych, jak tych, które znajdują się w rękopisie gdańskim i Biblioteki Narodowej w postaci gotowych projektów, gdyż należy „w sposób jak najbardziej przejrzysty wydobyc na użytek badacza całą dynamikę rozwojową zwodów prawa mazowieckiego i ukazać sukcesywnie na przestrzeni dziesięciolecia 1530—1540 dojrzewanie ostatecznej postaci tej wielkiej kodyfikacji“. Zdaniem wydawców cel ten najlepiej będzie mógł być osiągnięty, gdy cały materiał przygotowawczy (z rękopisów Zwodu Prażmowskiego oraz z projektów kodyfikacji z rękopisów gdańskiego i Biblioteki Narodowej) skoncentruje się dokoła ostatecznie ustalonego tekstu Goryńskiego w postaci przypisów, zaś różnice w systematyce, dodatki i opuszczenia ukaże się w łatwo uchwytny sposób graficzny w tabelach synoptycznych. Metoda proponowana przez Russockiego, aby drukować oba zwody, uwzględniając przy Zwodzie Prażmowskiego odmianki z rękopisu gdańskiego, zaś przy Zwodzie Goryńskiego odmianki z rękopisu Biblioteki Narodowej, wydaje się wydawcom niezbyt przydatna, albowiem 1° zapoznaje świeżo przez Sobola sprzecywaną charakter Zwodu Prażmowskiego jako projektu tylko, nie zaś kodyfikacji równorzędnej ze Zwodem Goryńskiego, 2° rozбивa jednolite zagadnienie ewoluowania postaci tekstu w okresie 1530—1540 na dwie fazy: początkową i końcową, utrudniając, zamiast ułatwić, uchwycenie dynamiki rozwojowej poprzez projekty pośrednie. Ponadto przyjęcie metody Russockiego implikuje konieczność pełnego wydania obu zwodów, czego obecnie wydawcy już nie zamierzają uczynić.

¹⁷ Tekst przekładu z kodeksu Świętosławów publikowany przez Franciszka Piekosińskiego w „Archiwum Komisji Prawniczej“ t. III, 1895, s. 307—334.

¹⁸ *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki* t. I, 1856, s. 269—274.

¹⁹ *Sredniowieczne prawa mazowieckiego pomniki* wydał O. Balzer, „Archiwum Komisji Prawniczej“ t. V, 1897, s. 235—239.

²⁰ *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki* t. I, s. 279—290.

²¹ Patrz wyżej, przyp. 14.

III

Prace przygotowawcze nad wydawnictwem weszły obecnie w końcowy okres kwerend archiwalnych prowadzonych bez przerwy przez mgra Bogdana S o b o l a i mgra Hieronima W e i s s a. Kwerendy w księgach sądowych mazowieckich dotąd zachowanych za okres do 1526 r. są całkowicie ukończone. Obfity i nader ciekawy nowy materiał wydobyty z tych ksiąg oraz z innych zespołów archiwalnych AGAD w Warszawie za okres 1320—1526 wynosi jak dotąd 82 akty różnego typu (przywileje ziemskie, statuty sądowe, ordynacje, lauda itp.).

Materiał ten jest obecnie przepisywany celem przygotowania podstawy edytorskiej.

Za okres 1527—1577 kwerendy jeszcze trwają. Prowadzone one są głównie w księgach sądowych warszawskich i zakroczymskich, jako że w tych miejscach zbierały się sejmy mazowieckie i największe istnieje prawdopodobieństwo, że właśnie w księgach tych ziem odnajdą się oblatowane różne akty publiczne, jak lauda, statuty, mandaty królewskie itp. Przerobiono dotąd 115 ksiąg sądowych, a mianowicie dwie serie ksiąg zakroczymskich (ziemskich wieczystych relacji oraz grodzkich wieczystych) za lata 1527—1577 w ilości 90 ksiąg oraz 25 ksiąg warszawskich za okres 1527—1555. Poza tym prowadzono dorywczo badania uzupełniające w księgach sądowych wyszogrodzkich, rożańskich, sieluńskich, tarczyńskich, błońskich oraz w pozostałych seriach ksiąg zakroczymskich w ilości około 40 ksiąg. Kwerenda w księgach sądowych za lata 1527—1577 objęła dotąd razem 156 ksiąg sądowych. Wynikiem tej kwerendy jest za wymienionym okresie jak dotąd liczba około 193 nieznanych dotąd i oczywiście nie drukowanych aktów różnego typu. Jest prawdopodobne, że w miarę dalszego posuwania kwerendy w księgach warszawskich liczba ta jeszcze wzrośnie, z drugiej zaś strony oczekiwać należy, że przy bliższym badaniu poszczególnych tekstów, prowizorycznie zakwalifikowanych do wydawnictwa, okaże się, że należy je wyłączyć ze względu na ich charakter szczegółowy (np. mandat dotyczący jednostkowego przypadku, mandat królewski ogólnopanstwowy a oblatowany na Mazowszu, jednak bez specyfiki mazowieckiej), lub ze względu na inne znamiona wykluczające przypisanie mu charakteru normy prawnej ogólnej. Materiał ujawniony w kwerendzie jest obecnie przepisywany w celu przygotowania podstaw edytorskich.

Dotychczasowy wynik kwerend można ująć w następujące dane liczbowe.

Za okres 1320—1526 zebrano ogółem 234 teksty, z tego 82 dotąd nie publikowane (35%), zaś do 38 tekstów odnaleziono nową podstawę rękopiśmienną. Na rękopiśmiennej podstawie opartych będzie więc ogółem 120 tekstów (51,3%).

Za okres 1526—1577 zebrano ogółem 203 teksty, z tego 193 dotąd nie publikowane (95%), zaś do 6 tekstów odnaleziono nową podstawę rękopiśmienną. Na rękopiśmiennej podstawie opartych będzie więc ogółem 199 tekstów (98%).

Łącznie zebrano 437 tekstów, z tego 275 nie publikowanych (62,9%), do 44 tekstów odnaleziono nową podstawę rękopiśmienną. Na rękopisach oprócz można będzie łącznie 319 tekstów (73%).

O stosunku ilościowym tekstów nowoodnalezionych do tekstów już znanych będzie można podać dokładne dane dopiero z chwilą, gdy ukończone będzie kopiowanie odnalezionych świeżo tekstów.

Ukończone są kwerendy w Metryce Mazowieckiej (18 tomów), natomiast nie są jeszcze przeprowadzone kwerendy w Metryce Koronnej za lata 1527—1571 według „*Matricularium Regni Poloniae Summaria*“ Wierzbowskiego oraz za lata 1572—1577 metodą kartkowania (18 tomów). Ukończone są również kwerendy w Zbiorze Kapicy w AGAD. Nie były jeszcze przeprowadzone kwerendy szczegó-

łowe w kartotekach Oswalda Balzera w AGAD, w starych inwentarzach Archiwum Koronnego, w Inwentarzu Rykaczewskiego oraz w Tekach Pawińskiego w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie. Szczupłość przydzielanych funduszków na te prace nie pozwala zatrudniać większej liczby pracowników celem przyspieszenia i ukończenia tych niezbędnych prac poszukiwawczych.

Gotowe są przepisane na maszynie w 4 egzemplarzach teksty z Kodeksu Lubomirskiego zakwalifikowane do wydawnictwa w ilości 57 dokumentów, co stanowi 161 stron maszynopisu (4 829 wierszy). Maszynopis ten oczekuje obecnie na skolacjonowanie z tekstem drukowanym u Lubomirskiego względnie z odnalezionymi tymczasem oryginałami dokumentów.

Ukończono przepisywanie na maszynie w 4 egzemplarzach tekstu Zwodu Goryńskiego z 1540 r. z „Ius Polonicum“ Bandtkiego, celem przygotowania podstawy edytorskiej. Cały materiał z rękopisów Gdańskiego i Biblioteki Narodowej tudzież z rękopisu Wilanowskiego naniesiony jest na rękopiśmienną kopię Zwodu Prażmowskiego z Metryki Koronnej i oczekuje ostatecznego ujęcia w postaci aparatu krytycznego do Zwodu Goryńskiego.